

Van Grand Tour tot Neckermann's wonderbare reizen

Tegenwoordig onderneemt iedereen wel eens een vakantie reis, behalve mensen die bedlegerig of straatarm zijn, of die om intellectuele redenen een afschuw hebben van toerisme. Toerisme heeft niet zo'n goede klank. "Het is hier erg toeristisch", staat ongeveer gelijk met "het is hier afgrijselijk druk, er lopen vreemd geklede mensen rond met een videocamera om hun schouder en wat hier te koop is komt nauwelijks boven het niveau van souvenirs uit". Toch trekt men er massaal op uit. Toeristische bestemmingen komen steeds verder weg te liggen. Deels is dit om mensen de gelegenheid te geven toeristische oorden te ontvluchten – in de stilte van Antarctica, bijvoorbeeld – en deels, of eigenlijk vooral, omdat iedereen overal al geweest is en nodig een nieuw gat in de markt moet worden aangeboord. Toerisme is *big business*. Het internationale toerisme groeide de afgelopen tien jaar van ongeveer 350 miljoen aankomsten per jaar naar meer dan zeshonderd miljoen in 1997. De uitgaven die daarmee gemoeid waren, stegen van ruim tweehonderd miljard dollar naar bijna 450 miljard in hetzelfde tijdsbestek. Europa vormt nog steeds de belangrijkste reisbestemming, maar verliest heel geleidelijk haar overheersende positie.

TREKVOGELS

Europeanen zijn doorgewinterde trekvogels. In de Middeleeuwen trokken pelgrims een spoor door Europa, naar Santiago de Compostela of andere bedevaartsoorden. Pilgrimage is natuurlijk een devote roeping, maar er liepen heel wat avonturiers mee. Schuinsmarcheerders, *drop-outs*, *outlaws*, *hooligans* heulden en zeulden mee met de legers van de Kruisvaarders, op weg naar de grote attractie, Jeruzalem. Misschien is het niet eerlijk om voor de op avontuur beluste bendes vooral Engelse termen te gebruiken. Toch is Engeland een land van waaruit grote groepen reizigers al vroeg, in de zestiende eeuw, op pad gingen voor de *Grand Tour*. De aanleiding tot deze reizen was een humanistische interesse in de goede opvoeding, die voortkwam uit de Renaissance. Volgens deze opvattingen dienden jongelui van de gegoede kringen kennis te nemen van de Klas-

JAAP LENGKEEK*

Toerisme en vakanties hebben de afgelopen eeuwen een behoorlijke verandering ondergaan. Van de trekvaart zijn we al snel terecht gekomen in last minute reizen naar Kenia. Jaap Lengkeek duikt in de ontwikkeling van tennis aan het hof tot blote borsten op het strand van Scheveningen.

sieke oudheid. Niet alleen in geschrift, maar ook ter plaatse. Een soort educatieve reis dus, die de jongelieden als afsluiting van hun opleiding in kennis bracht met de bakermat van de Europese cultuur. Het zien van de ruïnes en klassieke monumenten zou stimulerend werken op het verlangen naar deugdzaamheid en rechtschapenheid. Niet alleen vanuit Engeland,

ideaal kwam neer op *virtus* (deugdzaamheid), *prudentia civilis* (oog voor het algemene welzijn), *mores* (de goede zeden) en *scientia* (wetenschap). In Nederland en andere Europese landen vormde zich de contouren van de moderne staat, waarvoor ontwikkelde en verantwoordelijke staatsdienaren nodig waren, die vreemde talen spraken ten behoeve van het di-

Pelgrims met zere voeten op een veertiende-eeuwse houtsnede.

maar ook vanuit andere Europese landen werd de *Grand Tour* aanvaard. Bijvoorbeeld vanuit Nederland. De Leidse professor Lipsius ontwierp in de zestiende eeuw hiervoor een vurig tractaat, waarin idealen van Petrarca en Erasmus werden gepropageerd. Het humanistische

plomatieke verkeer. De *Grand Tour* werd behalve een oefening in geografische klassieke kennis ook een confrontatie met de Europese hoven, de zetels van de macht, en een oefening in erudiete conversaties. De reizigers verkeerden voor een tijdje in de goede kringen

van het vreemde hof en volgden colleges aan vreemde universiteiten. Sommigen haalden aan deze laatste nog een extra universitaire graad –of ze kochten die gemakshalve. Onze staatslieden als Constantijn Huygens en zijn zonen volvoerden de *Grand Tour*. En in hun voetspoor volgde nog een hele gouden horde, uit de Nederlandse elite, tot aan het eind van de achttiende eeuw. Tot de opdracht van de *Grand Tour* behoorde het bijhouden van een dagboek en het regelmatig verzenden van berichten naar het thuisfront. Veel van wat daarvan bewaard is gebleven ligt in het Museum Meermanno-Westreenianum in Den Haag. Brave dagboeken die verhalen van de reis, de ongemakken, de verzilvering van de postwissels en de dingen die men zag. Die laatste werden niet alleen beschreven, maar zelfs nauwkeurig opgemeten en getekend. Wie wilde, nam een aquarellist mee, om prenten te schilderen en de reis te vereeuwigen. Er waren tenslotte geen foto toestellen en videocamera's. Soms vindt men meer verontrustende mededelingen, bijvoorbeeld van de *tutor* die mee op reis ging en zich ernstig zorgen maakte over het gedrag van zijn pupil ver van de ouderlijke gezagsverhoudingen. Er was tijdens de reis namelijk gelegenheid tot divertissement, wat door sommige reizende jongens erg ruim werd genomen. Een *tutor* klaagde over zijn pupil die aan het hof van Parijs voornamelijk in beslag genomen werd door tennisspel. Nog minder mooi waren de klachten over hoerenloperij van de *Grand Tour*-reizigers, die een onontkoombare voorloper vormde van het hedendaagse sextoerisme. Reizen gaat niet alleen over verheven ervaringen.

SCHAVOTTOURISME

Nederland was zelf ook een toeristische bestemming. Het water vormde een belangrijke infrastructuur voor het reizen en op vele locaties waren pleisterplaatsen. Lodovico Guiccardini, die in 1540 naar Antwerpen kwam om zich daar als vertegenwoordiger van zijn vaders handelsfirma te vestigen schreef een uitgebreid boek over de verschillende gewesten van de Lage Landen, dat een leidraad voor reizigers werd. De Nederlandse editie verscheen in 1612. Met de troepen van de Spaanse koning kwamen allerlei lieden mee, die Nederland beschreven als exotisch oord. Men schreef over de danslust van de Hollandse meiden, de vele kroegen van Amsterdam en de gok- en vechtlust van de kerels. Kapitein van de Spaanse piekeniers, Alonso Vasquez, schreef over schavot-toerisme. Terechthellingen waren uitgesproken toeristische attracties. Dat bij de Wederdopers, die in Amsterdam werden terechtgesteld, het hart uit het lijf werd gerukt, was een sensatie. Men kwam daarvoor van heinde en ver, per trekschuit of diligence of gewoon lopend, voorzichtig om niet in de armen van struikrovers te vallen of in moerassige gebieden om te komen.

Wat wij nu toerisme noemen, reizen en verblijven voor plezier en gezondheid, ontwikkelde

zich pas echt in de negentiende eeuw. Het strand werd een trekpleister. In de goede oude tijd was gezondheid een schaars goed. De elite ontvluchtte daartoe de drukke, stinkende en van ziekten vergeven stad. In 1819 bouwde Jacob Pronk op een Scheveninger duin een houten gebouw, de Pronkenburg, waarin hij badkuipen zette die hij met zeewater vulde. Heel lang werd zeewater beschouwd als ongezond, maar na de Verlichting werd de zee meer en meer geassocieerd met zilte puurheid, die het lichaam nieuwe kracht kon geven. De zeelucht bracht verlichting bij slapeloosheid, ademnood

Tegenwoordig pakt men zo'n *Grand Tour* heel anders aan. Foto: Sean Codier

en borstigheid, zo meende men. Pronk's attractie werd het doel van welgestelde reizigers. Koning Willem I liet eveneens in de duinen van Scheveningen een eigen badpaviljoen aanleggen, alwaar hij hoge gasten kon ontvangen. Ongeveer in dezelfde tijd ontstond in de buurt het eerste echte badhuis. Vanuit Den Haag leidde de Badhuisweg naar Scheveningen, dat zich begon te ontwikkelen als een *Kurort* voor welgestelde Nederlanders en buitenlandse diplomaten die in Den Haag verbleven. Langs de Zeeuwse kust ontstond een soortgelijke deftige lokatie bij Domburg. Het strand werd doel voor ontspanning en zonnebaden. Eerst voor mensen in degelijke borstrok, later, veel later *topless*.

Behalve door behoefte aan gezondheid en ontspanning werd de reislust aangewakkerd door een nieuwe interesse in de natuur. Ten tijde van de *Grand Tour* was natuur nog iets angstaanjagends. De zee was de wereld van het onbekende en vreeswekkende. De bossen waren vol dreiging en kwaadaardig gespuis. De bergen waren een hindernis, vol gevaren van kloven en lawines. Goethe's Italiaanse reis wordt wel als keerpunt gezien in de Romantische natuurbeleving. Hij beschreef de natuur als subliem. Natuur werd sinds de Verlichting geleidelijk gezien als een bron van kennis en technologie, én als een reflectie van de perfectie van de schepping. Natuur wordt dan weer de harmonieuze context voor de menselijke overpeinzing, dan weer de grootse openbaring van de woeste werkelijkheid, het dramatische, dat de mens nietig maakt. Werd de natuur eerst nog vooral benaderd in de ontwerpen van de tuinen, als geordend landschap, herschappen Arcadië of geschapen wildernis, in de negentiende eeuw werden natuur en landschap object van interesse en vervoering. En dus, een reisdoel. In Nederland ontstonden aan

het eind van de vorige eeuw natuurattracties, waarheen vakantiegangers zich begonnen te begeven. De Nederlandse bergen van Zuid-Limburg horen tot de oudste attracties. In 1885 werd in Valkenburg de Vereniging voor Vreemdelingenverkeer *Het Geuldal* opgericht, de eerste VVV. De Veluwe bood een boeiend arrangement van woeste gronden, heidevelden en bossen. Maar toeristische trekpleisters ontwikkelden zich niet zonder het ontstaan van allerlei ondersteunende faciliteiten. Op en rond de Veluwe verschenen na de eeuwwisseling hotels en pensions, zelfs kampeerboerderijen. Busdiensten werden in het leven geroepen om de Veluwe te ontsluiten. In 1903 was er een dubbelsporige treinverbinding tussen Utrecht en Zwolle. Geleidelijk werden er ook tussenliggende stations aangelegd.

VELOCIPEDISTENBOND

Een andere belangrijke steunpilaar van het toerisme werd een club van rijke, jonge enthousiastelingen voor de velocipède. In 1883 werd de Nederlandsche Velocipedistenbond opgericht, die al spoedig een blad uitbracht *De Kampioen*, waarin informatie was opgenomen over gebieden die de moeite van het bereizen waard waren en over geschikte routes. Twee jaar na de oprichting werd de naam veranderd in Algemeen Nederlandsch Wielrijders-Bond. Deze vereniging, de ANWB, is thans Nederlands belangrijkste toeristische organisatie en belangenbehartiger voor recreatie en toerisme, en grootste vereniging met ruim zes miljoen leden. De ANWB heeft een grote betekenis gekregen voor het toerisme door het uitbrengen van gidsen voor rijwiel- en wandeltochten en door het landdekkende bewegwijzeringssysteem. Toerisme werd minder elitair, maar was nog niet voor de grote massa weggelegd.

De groei naar massatoerisme hangt in belangrijke mate samen met de succesvol verlopen strijd om kortere werktijd, om vakantiedagen en uiteindelijk vakantiegeld, de technologische ontwikkelingen en, in Nederland met name na de Tweede Wereldoorlog, de spectaculaire stijging van de welvaart en vooral de meer gelijkmatige spreiding daarvan. Voor grote groepen is vakantiebesteding mogelijk geworden. De auto speelt daarbij een niet geringe rol als vakantievervoermiddel (al dan niet beladen met de blikken boerenkool onder de achterbank). Vlak voor de oorlog waren er in Nederland honderdduizend personenauto's. In 1968 werd feestelijk aandacht besteed aan de tweemiljoenste auto. In de jaren zeventig beloofde minister-president Joop den Uyl nog iedere Nederlander een eigen autootje. Inmiddels is die euforische toestand omgeslagen in een gevoel van wanhoop over de ontwikkeling van Nederland als fileland. 's Zomers worden de files verplaatst naar de *bouchons* bij Parijs, Lyon of Montpellier. Frankrijk is tenslotte het meest gewilde vakantie-land.

De ontwikkelingen in de vliegvakanties zijn minstens zo spectaculair. *All-in* arrangementen zijn soms zo goedkoop, dat ze als aanbod nau-

welijks zijn af te slaan, ook al weet men weinig over de bestemming. Je kunt het allicht eens proberen. Vakantie is een product geworden. Het heeft een scherpe prijs, omdat er veel concurrentie in het aanbod is, het kan genoten worden en als er klachten zijn, wil men het bijna net zo terugbrengen naar de winkel als wanneer men een slechte koelkast heeft aangeschaft. Vakantie heeft daardoor veel van haar ongewisheid en avontuurlijkheid verloren. Het Nederlands Bureau voor Toerisme vat de laatste trends als volgt samen. De klant weegt prijs en kwaliteit tegen elkaar af. De consument gaat 'grazen' en zoekt nieuwe combinaties. De consument wijst vaker de massaliteit af. De massatoerist op de vlucht voor de massatoerist. Sportieve vakanties zijn populair, met een flinke vleug natuur en milieu. Om in de wirwar van vakantieaanbod nog iets bijzonders te vinden, gaat men meer en meer op zoek naar het streekeigene van het product. Sterker nog, men zoekt uit nostalgie naar resten cultuur en geschiedenis. Authenticiteit zoekt men, wat dat dan ook moge wezen. Maar, men eist een uitgebreid dienstenpakket. En tenslotte, men zoekt meer bijzondere ervaringen, met *entertainment* als sleutelbegrip. Van de *Grand Tour* naar een product is wel een flinke stap. Maar zo wordt er nu over de vakantie gesproken, een product. Neckermann, lekker man!

SODOM EN GOMORRA

Van de bedevaarten, kruistochten, *Grand Tour*, de VVV van Valkenburg naar Neckermann's reizen verschuift het avontuur naar product. Avontuurlijke reizen zijn zelf product geworden, uitgedacht en van voldoende veiligheids-

The Red Light Bar in Amsterdam. Nog steeds is sex een reden om op reis te gaan.

Bron: The Red Light Bar

garanties voorzien. Men heeft recht op de beloofde ervaring, want er is voor betaald. Over die omslag kan men zich zorgen maken. Dat doet de in het begin van dit stuk genoemde intellectueel, die zich met een spannend boek in de eigen huiskamer begraaft. Maar: ieder zijn meug, luidt het gezegde. Vrijheid, blijheid. Zo zijn er meer van dat soort wijsheden. Neerkijken op toerisme is elitair, zegt men. Fascinerend is het zeker. Er is niet alleen een internationale mensenstroom op gang gekomen die de

Volksverhuizingen overtreft of een tweede wereldwijde Industriële Revolutie (die van de toeristenindustrie), er is een internationale beeldcommunicatie gaande met vérstrekkende gevolgen. Gebieden in de wereld verbeelden en thematiseren hun specifieke kwaliteiten met behulp van stukken en mengsels uit hun geschiedenis, hun landschappelijke en ecologische karakteristieken, hun bruikbaarheid als context voor ontspanning of sportieve inspanning, en dat alles overgoten met de zonneschijn van hedonistische vrijheid. Als iets leidt tot mondialisering dan is het wel het toerisme, die een universele taal hanteert. Deels werkt dat behoudend. Gebruiken, cultuurelementen of natuurwaarden worden in stand gehouden, vanwege hun waarde als toeristisch product. Monumenten worden mede daarom bewaard, open gesteld en geëxploiteerd. Het regenwoud is vaak beter en duurzamer te benutten als ecologische trekpleister dan voor houtkap of als toekomstige landbouwgrond. Deels werkt het afbrekend. De verre stranden zijn een Sodom en Gomorra geworden van disco-terreur en verschroeid mensenvlees. Overal verschijnen de neppaleizen van toeristische accommodaties, overal de schreeuwerige taal van toeristische advertenties en verwijzende bebording. Niets is meer wat het was, omdat het door het toerisme is gekoloniseerd.

Nou ja, als je goed kijkt blijft er nog een hoop over. Even buiten de toeristische concentraties wordt het stiller. Stiller. Hé, wie komt daar achter mij aan...?

* De auteur is verbonden aan de Werkgroep Recreatie en Toerisme van de Landbouwuniversiteit Wageningen. Hij is tevens hoofdredacteur van het tijdschrift *Vrijtijdstudies*

JOURNALISTIEKE ASPIRATIES?

Wegens aanstaand vertrek van een aantal redacteuren heeft AGORA weer ruimte voor vers bloed.

Heb jij de frisse ideeën, de vernieuwende inzichten en de scherpe pen om AGORA de volgend eeuw in te helpen? Neem dan contact op met de redactie! Ervaring is geen vereiste, enthousiasme wel...

Interesse? Stuur een mailtje naar AGORA@SISWO.UVA.NL, bel met 020-5270623 (b.g.g. 06-59891800), of stuur je reactie naar het redactieadres

GEWOON LEUK EEN STUKJE SCHRIJVEN?